

EEDER

Edebî Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2023, Cilt 7, Sayı 2

Atf/Citation: Köker, S. (2023). "Memduh Şevket Esendal'ın İki Öyküsünden Hareketle Toplumsal Yozlaşma Örneği: "Bayram Günleri", Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı". *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7(2), s. 549-562.

Saniye KÖKER*

Memduh Şevket Esendal'ın İki Öyküsünden Hareketle Toplumsal Yozlaşma Örneği: "Bayram Günleri", Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı***

Example Of Social Corruption From Memduh Şevket Esendal's Two Stories: "Bayram Günleri", "Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı"

ÖZ

Toplumu oluşturan birey ile toplum arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Birey, tabiatı gereği bir toplum içinde doğarken toplum da bireyi kendi normlarına göre şekillendirir. Toplumsal yapı içinde yer alan birey, farklı değer, kural, yasa ve davranış şekilleriyle karşılaştığında mevcut normlara, değerlere yeni anlamlar yükler. Bunun sonucunda birey, üyesi olduğu toplumun tutum, değer ve davranışlarını sorgular, bazılarını terk eder ve yeni değerler edinir. Bireyde ve toplumsal yapıda meydana gelen bu değişimin olumsuz yönde gerçekleşmesi toplumsal yozlaşmaya neden olur. Özündeki iyi nitelikleri dış etkenler yoluyla yitirmek, özünden uzaklaşmak, bozulmak gibi anlamlara gelen yozlaşma, manevi değerlerden uzaklaşılmasını ve bu değerlerin yitirilmesini işaret eder. Toplumu bir arada tutan ve ona bir kimlik kazandıran dil, din, örf, adet, gelenek gibi değerlerde oluşacak bozulmalar, yozlaşmanın başlangıcını oluşturur. Dolayısıyla yozlaşma, öncelikle toplumsal yozlaşma şeklinde kendini gösterir. Toplumsal yozlaşmanın kültürel, ahlaki, ekonomik, bürokratik, dini olmak üzere birçok çeşidi vardır. Söz konusu bu çalışmada Memduh Şevket Esendal'ın "Bayram Günleri" ve "Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı" adlı iki öyküsü toplumsal yozlaşma bağlamında incelenmiştir. Öykülerde toplumsal yozlaşma izleğinin daha çok hangi türünün öne çıktığı ve yazarın bunları nasıl ele aldığı bu çalışmanın ana problemini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Yozlaşma, Ahlaki Yozlaşma, Bayram Günleri, Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı.

ABSTRACT

There is a constant interaction between the individual forming the society and the society. While the individual is born into a society by nature, society shapes the individual according to its own norms. When the individual in the social structure encounters different values, rules, laws and behaviors, she/he attributes new meanings to existing norms and values. As a result, the individual questions the attitudes, values and behaviors of the society she/he is a member of, leaves some and acquires new values. The negative effect of this change in the individual and social structure causes social corruption. Corruption, which means to lose the good qualities in its essence through external factors, to move away from its essence, to deteriorate, indicates the alienation from spiritual values and the loss of these values. The deterioration in values such as language, religion, customs, traditions, which hold the society together and give it an identity, constitutes the beginning of degeneration. Therefore, corruption firstly manifests itself in the form of social corruption. There are many types of social corruption such as cultural, moral, economic, bureaucratic and religious. In this study, two stories of Memduh Şevket Esendal named "Bayram Days" and "Tirâzîzade Sadullah Efendi Mansion" were examined in the context of social corruption. The main problem of this study is which type of the social degeneration theme comes to the fore in the stories and how the author handles them.

Keywords: Social Corruption, Moral Corruption, Bayram Days, Tirâzîzade Sadullah Efendi Mansion.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, saniyekoker@kayseri.edu.tr ORCID: 0000-0001-5305-3219

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 26.08.2023 Kabul Tarihi: 19.10.2023 Yayın Tarihi: 26.10.2023 DOI: 10.31465/eder.1288374

Giriş

İnsan, tabiatı gereği bir toplumun içine doğar, orada gelişimini sürdürür ve zamanla mensubu olduğu toplumun normlarına göre şekil alır. Toplum, bireyleri şekillendirirken bunu maddi ve manevi ortak değerler etrafında gerçekleştirir. Bireyler tarafından paylaşılan ve toplumun devamlılığını sağlayan bu ortak değerler dil, din, ahlak, örf, adet, gelenek gibi unsurlardan oluşur. Bu ortak değerler sadece toplumun devamını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda o toplumun bireylerine kimlik kazandırır, söz konusu toplumu da diğer toplumlardan ayıran bir işlev görür (Avcı-Topçu, 2021: 140). Bu nedenle insan yaşamını anlamlı kılan bu değerlerin özümsemesi toplumların devamlılığı açısından hayati bir önem taşır.

Toplumun bir arada tutan ortak değerler çözülmeye başlarsa o toplumda yozlaşmanın olması da kaçınılmazdır. “Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden uzaklaşmak” (TDK-e kaynak) anlamına gelen yozlaşma ile toplumun bütünlüğü sarsılır, zamanla o toplumda kırılmalar meydana gelir. Bireyden başlayarak gerçekleşen yozlaşma eylemi, önce bireyin kendi kendisine sonra da toplumuna karşı yabancılaşmasıyla sonuçlanır. Böylelikle kendi toplumsal değerlerinden uzaklaşarak onlara yabancılaşan bireyler aynı zamanda toplumsal açıdan yozlaşmış olur. Bu bağlamda düşünüldüğünde yozlaşma ile yabancılaşma arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, toplum, toplumsal yapı ve toplumsal değerler bağlamında toplumsal yozlaşmanın ne olduğuna açıklık getirilecek ardından, Memduh Şevket Esendal’ın birinci devre öykücülüğünde kaleme aldığı “Bayram Günleri” ve “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı” adlı iki öyküsünden hareketle toplumsal yozlaşma kavramı irdelenecektir.

1. Toplum-Toplumsal Yapı-Toplumsal Değer Kavramları Üzerine

Toplum en genel tanımıyla “ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan” (Marshall, 2005: 732) gruba denir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere belli bir toprak parçası üzerinde yaşamak ve birbiriyle etkileşimde bulunmak, toplumun temel vasfını oluşturmaktadır. Toplum kavramını sadece insana özgüleyen Durkheim, toplumsal olanı bireysel olanın üstüne çıkarmış, bireyi toplumu oluşturan bütünün bir parçası şeklinde düşünmüştür. Durkheim’in *Sosyoloji Dersleri* adlı kitabına yazdığı girişte Davy (2006: 14), topluluk hâlinde bir araya gelen insanların gerçekleştirdiği ‘beşeri bir serüven’ sonucunda toplum kavramının oluştuğunu, bu beşeri serüvenle bir nevi ‘insanlar âlemi’ vücuda getirildiğini belirtir. Davy’e göre kümeleşerek bir araya gelen bu insanlar, kendisinden daha aslı başka hiçbir şeye indirgenemeyecek birleştirici, yapılandırıcı, bütünlüklü ve anlamlı bir insanlık hâli ortaya koyar. Topluluk hâlinde bir araya gelme davranışı başka bir ifadeyle kümelenme, her ne kadar bireyin var oluşundan sonra gerçekleşse de ondan asla ayrı düşünülemez. Nitekim birey ve toplum birbirini tamamlayan kavramlardır; birey olmadan toplum, toplum olmadan birey varlığını sürdüremez. Bireyleri bir organizmadaki organlara benzeten Davy, düzene bağlanmalarını, konumlarını, “topluluk içinde olmak” diye nitelenmesi gereken nihai oluşlarını, ait oldukları bütünden almaları yönüyle yapar bu benzetmeyi. “İnsanın insanlığı, ancak insani kümeleşme içinde ve en azından bir anlamda, onun aracılığıyla anlaşılabilir” (Durkheim, 2006: 14) diyen Davy, insan ile toplum arasındaki organik bağa dikkat çeker.

Toplumsal yozlaşmanın anlaşılabilmesi için öncelikle toplumsallık kavramına bakmak gerekir. Çünkü bir toplumun içine doğan birey, o toplumun kuralları uyarınca yaşamını sürdürür. Bu kuralların bireyin yaşamına nasıl nüfuz ettiği konusu ise birey ve toplum arasında tesis edilen ilişkinin niteliğini vermesi açısından önemlidir. Toplum bilimleri hakkında önemli teoriler ortaya koyan Durkheim (2013: 37-40), toplumsallık olgusunun bireysel bilinçlerin dışında var olduğunu ve bireylerin üzerinde zorlayıcı bir tahakkümde bulunduğunu ileri sürmüştür. Durkheim’a göre bireylerin düşünüş ya da davranış biçimleri sadece onların dışında bulunmakla kalmaz, birey istese de istemese de ona kendini kabul ettiren zorlayıcı bir gücün etkisi altında

kalır. Bu buyurucu güce gönüllü bir şekilde uyulduğunda zorlama da kendisini duyurmayacak veya çok az hissettirecektir. Fakat bu zorlamaya direnç gösterilirse işte o zaman gücün zorlayıcı ve baskıcı yanı açığa çıkacaktır. Durkheim, töresel nitelikteki kurallara aykırı davranmanın ortaya çıkaracağı sonuçları bu duruma örnek olarak gösterir. Buna göre kamu vicdanı, töresel kurallara saldırı niteliğinde ortaya konan her davranışı üyelerine uyguladığı özel cezalarla önler. Kamu vicdanı toplumun belirlediği ölçütlere göre davranılmadığında devreye girer ve içinde barındırdığı bireyi, saldırının boyutuna göre hafif ya da ağır biçimde cezalandırır. Gerçekte toplumun üyeleri, mutlaka toplum tarafından belirlenen ölçütlere, kurallara uymak mecburiyetinde değildir Durkheim'a göre. Ancak toplum, başka türlü davranmanın imkânsızlığını ortaya koyacak bir tavır sergiler. Toplumun bireyler üzerindeki baskısından kaçmaya çalışan her bir üyenin akıbeti başarısızlıktır. Durkheim, sanayici örneğinden hareketle konuya şöyle açıklık getirir: "Bir sanayici olarak geçen yüzyılın yordam ve yöntemleriyle çalışmamı yasaklayan hiçbir şey yoktur; ama öyle yapacak olsam batacağım kesindir" (Durkheim, 2013: 39). Durkheim'ın burada vurguladığı asıl konu, kurallara aykırı davranma ya da onları aşma eylemi başarıyla gerçekleştirilmiş olsa da bu durum, onlarla mücadele etme zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Öyleyse Durkheim'a göre toplumsallık, "bireyin dışında yer alan ve bir zorlayıcı gücü olan, bu güç aracılığıyla da kendini bireye dayatan davranış, düşünüş ve duyuş biçimleri" şeklinde bir içeriğe sahiptir.

Toplumsallık, kaynağını bireyden almayan, bireyin dışında ve bireye dayatılarak varlığını kabul ettiren bir olgudur. Bu tanım, zannedilenin aksine bireyin özerk varlığını küçültmez. Çünkü birey henüz doğmadan önce var olan yerleşik inançlar ve uygulamalar, bireye hazır olarak gelir ve birey de duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını bu hazır kalıplarla uyumlu hâle getirir. Bir toplumun içine doğan insan, toplumun bünyesinde zaten var olan kuralları ya da ölçütleri yadsımadan kabul edecektir. Toplumun baskısı ya da dayatması ile Durkheim'ın kastettiği, bireyin uymakla mükellef olduğu hususlardır. Bu hususlara direnç gösterilmemesi baskının gölgede kalmasına yol açarken gösterilecek direnç, baskıyı da açığa çıkaracaktır.

Toplumsal yapı içinde toplumsal değerlerin önemli bir yeri vardır. Toplumsal değer "bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlardır" (Yazıcı, 2014: 211). Toplumun üyeleri tarafından ortaklaşa kabul edilen bu değerler, sadece genelleşmiş ahlaki inançları ifade etmez aynı zamanda topluma kılavuzluk etme, kimlik kazandırma, nelerin yapıp nelerin yapılmaması noktasında yol gösterme gibi birçok hususta toplumu oluşturan bireylerin yardımcıları olur. Toplumsal değerlerin manalarını toplumsal faaliyetlerden aldığı söyleyen Zijderveld, (1985: 42) toplumsal değerler ile bireysel faaliyetler arasında bir ilişki kurar. Davranışların, tutumların ve tavırların en sonunda bir eyleme yol açtığını belirten Zijderveld, bu eylemlerin eşyalar ve objeler dünyasına anlam kazandığını dolayısıyla bunların toplumsal değerlere dönüşmesini sağladığını söyler. Böylelikle toplumsal değerleri ve bireysel davranışları insan faaliyetleriyle ilişkilendirir.

2. Toplumsal Yozlaşma

Toplumsal yapı içinde bireyler birbirleriyle sürekli etkileşim içindedir. Bu etkileşim sürecinde birey farklı değer, kural, yasa ve davranış şekilleriyle karşılaşabilir. Bu durumda değerlere, normlara ve davranışlara yeni anlamlar yükleyen toplum üyeleri "tutum, değer ve davranışlarını sorgulamakta, bazılarını terk etmekte, yeni tutum ve değerler edinmektedir" (Bahar, 2009: 76). Toplumsal yapıda değişimlere neden olan bu etkenler niteliğine ve içeriğine göre olumlu ya da olumsuz yönde bir değişim süreci ortaya koyabilir. Değişimin olumsuz olması hâlinde birey ile üyesi olduğu toplum arasında kırılmalar yaşanabilir. Bu kırılmalar ufak tefek çatlaklar şeklinde olursa toplum onu kendi içinde, kendi harcıyla sıvayıp onarabilir. Ancak kırılmalar aktif fay hatları üzerinde oluşursa o zaman sadece toplumun yapı taşlarını oluşturan birey değil toplumsal yapının içindeki harçlar da yerinden sökülür ve toplumsal yapı dağılmaya başlar. İşte bu noktada başlayan sürece toplumsal yozlaşma denir.

Toplumunu bir arada tutan dil, din, ahlak, örf ve adetlerin yozlaşmaya uğraması, toplumların mahvına yol açarak yok olmasına sebep olur (Şahin, 2011: 244). Bu nedenle bir toplumu yok edecek kadar hayati önem taşıyan yozlaşma kavramına bakmak, konun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bir eylem olarak yozlaşmak, “Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden uzaklaşmak, bozulmak, dejenere olmak, tereddit etmek” (TDK-e kaynak) anlamına gelir. Bu tanıma göre yozlaşmak, manevi değerlerden uzaklaşılmasını ve bu değerlerin yitirilmesini işaret eder. Sözcüğün köküne inildiğinde yoz’un “zarar, ziyan, başıboş, bayağı, yararsız, değersiz, verimsiz, adi” (Hadi, 2010: 8032) gibi anlamlara karşılık geldiği görülür. Yoz sözcüğünün ifade ettiği anlamlar manevi açıdan düşünüldüğünde ve toplum bazında değerlendirildiğinde çürüme hâlini içerdiği anlaşılmaktadır.

Yozlaşma kavramının “yabancılaşma, uzaklaşma, çözülme, bozulma” gibi sözcüklerle aynı bağlamda kullanıldığı görülür. Bu kavramların her biri yozlaşma ile yakın bir anlama sahip olsa da bu terimin içerdiği anlam onunla ilişkili diğer bütün anlamları kapsamaktadır. Nitekim “yozlaşma arttıkça sahip olunan kültür kendine has olan özelliklerini kaybetmekte ve savunmasız bir duruma düşmektedir. Bu sürecin ileriki boyutu kültürel çözülme, yabancılaşma ve var olan kültürün hâkim özelliklerinin tamamen ortadan kaybolması biçiminde” (Şahin, 2011: 248) kendini gösterir. Dolayısıyla yozlaşma, toplumsal yapının temelinde yer alan değerlerin sarsılmasında tepe noktasını oluşturur. Diğer bütün değerler, yozlaşmanın niteliğine ve niceliğine göre kendi kulvarında sarsıntıya uğrar. Başka bir deyişle bu sarsıntının yıkılma ya da çökme oluşturması, yozlaşmanın derecesine bağlı bir değişkenlik gösterir.

Toplumsal yozlaşma, toplumun birliğinde ve beraberliğinde bozulmalara yol açarken bu bozulmaların bürokratik, politik, ekonomik, ahlaki özellikler taşıdığı ve bunların her birinin birbiriyle bağlantılı olduğu görülür. Örneğin “hükümetin ekonomi politikalarının şekillenmesinde bürokratların sorumluluğu mal ve hizmet arz ederken görevlerini suiistimal etmesi” (Leff, 1994: 102) bürokratik yozlaşmaya neden olur. Bu tür yozlaşmalara rüşvet, iltimas, yolsuzluk, vergiden kaçınma örnek verilebilir. Bürokratik yozlaşmanın politik bir problem olarak artmaya devam etmesi hâlinde ülkede içinde başıbozuk bir durumun yaşanacağını belirten Leff, bunun birbirini etkileyen bir dizi sorunu da beraberinde getireceğini söyler. Buna göre “yozlaşmaların mevcut olduğu ülkelerde bu tür eğilimler ülkelerin psikolojik ve sosyal yapılarında çok derin kök salar. Psiko-kültürel düzlemde yozlaşma baskın evrensel bir norm hâlini alıncaya kadar artabilir” (Leff, 1994: 111). Böylelikle ucu toplumsal yozlaşmaya çıkan bu eylemlerin hepsi birbiriyle bağlantılı biçimde gelişmekte, genişlemekte, psiko-sosyal alana yayılmakta ve en sonunda ahlaki tutum ve değerlerin yıkımına yol açmaktadır.

Toplumsal yozlaşmanın ekonomik, bürokratik, ahlaki, kültürel, dinî olmak üzere pek çok çeşidi vardır. Bütün bu yozlaşmaların başında ekonomik yozlaşmanın geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim ekonomide yaşanan olumsuz gidişat bir zaman sonra bireyden başlayarak toplumu etkileyecek ve gittikçe yoksullaşan toplumda ahlaki değerler başta olmak üzere yozlaşmanın temeli atılacaktır. Esasında yozlaşma, “kamusal gücün otoritenin ya da yetkilinin görevini oyunun kurallarına aykırı biçimde, kişisel kazanç elde etmek için kullandığında” (Jain, 2001: 73) ortaya çıkan bir durumdur. Öyleyse kamusal alanda, ekonomik açıdan elde edilmeye çalışılan refah bir yaşam tarzı, kişilerin menfaatlerini öne çıkaran bir sistem inşa ederken aynı zamanda görevini kötüye kullanmaktan kaynaklanan bir ahlaki dejenerasyona da yol açacaktır.

Toplumsal yozlaşma hangi türde olursa olsun, hemen hepsinde ortak payda altında toplanabilecek yozlaşma göstergeleri vardır. Yolsuzluk, rüşvet, iltimas, rant sağlama, zimmet en başta gelenlerdir ve bunlar birbiriyle bağlantılı biçimde ortaya çıkar. Mesela rüşvetçi birisi, “kanunda öngörülen bedelleri ödememek veya devletten bir çıkar sağlamak amacıyla kamu görevlilerinden kuralları kendileri için esnekleştirmelerini hatta kanunları çiğnemelerini isteyebilecektir. Bazı görevliler, rüşvetçilerin isteklerini kabul edip yolsuz faaliyetleri için onlardan bir bedel alacaktır. Başkaları da onları örnek almaya başlayacak ve bu, bulaşıcı bir

hastalık gibi yayılacaktır” (Tanzi, 2008: 114). Sonuçta bu eylemler birlikte düşünüldüğünde belki ince nüanslarla birbirinden ayrılacaktır ancak özünde hepsinin aynı kapıya yani toplumsal yozlaşmaya çıkacağı muhakkaktır.

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan Memduh Şevket Esendal'ın “Bayram Günleri” ve “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı” adlı iki öyküsü, yukarıda genel çerçevesi çizilmeye çalışılan toplumsal yozlaşmaya örnek olması açısından dikkate değer ayrıntılar sunmaktadır. Yazarın bu izlek üzerine kaleme aldığı öykülerini incelemeye önce, Esendal'ın öykücülüğünden kısaca bahsetmenin, konun anlaşılması açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

3. Memduh Şevket Esendal'ın Öykücülüğü

Öykücülüğe ilk olarak 1908'de *Tanin* gazetesinde “Veysel Çavuş” adlı öyküsüyle başlayan Memduh Şevket Esendal'ın Türk öykücülüğünde önemli bir yeri vardır. Edebiyatımızda “durum öyküsü” olarak bilinen Çehov tarzını getirmiş, Çehov anlayışının Türk edebiyatındaki uygulayıcısı olmuştur. Gündelik hayatın sade gibi görünen ama gerçekte derin anlamı olan yanlarını toplumsal gerçeklik anlayışı içinde yazan Esendal, güçlü bir gözlemciliğin ürünü olan öyküler kaleme almıştır. Gerçeğe uygunluk ilkesine sıkı sıkıya bağlı olan yazar, “insanları ve yaşadıkları ortamı ne gerçekdışı mutluluklar, ne cennet görüntüleri içinde göstermiş, ne de baskılar altında ve kirlili ortamda yaşayan insanlar olarak ele almıştır” (Uyguner, 1991: 53). Memduh Şevket Esendal'ın öykülerindeki samimiyet, biraz da onun bu tutumuyla ilgilidir.

Toplumuna karşı sorumlu olan her yazar gibi Memduh Şevket Esendal da Türk toplumunun yaşadıklarına kayıtsız kalmamıştır. Onun öykülerini yazmaya başladığı yıllar aynı zamanda öykülerinin de kaynağını besleyen olayların yaşandığı yıllardır. Meşrutiyet döneminde (1908) yazmaya başlayan yazarda bu yılların etkisini Andaç (2008: 222) şöyle ifade eder:

“Rumeli’de (Çorlu) geçen ilk gençlik yılları, genç yaşta İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girişi (1906); Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı’nın sıcak günlerinin tanıklığı, İttihat ve Terakki Parti Müfettişi olarak Rumeli ve Anadolu’yu gezip tanınması anlatı dünyasının imkânlarını da genişletmiştir. Esendal; Osmanlı’nın çöküş sürecinde ve Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında birçok olaya tanık olmuş, özellikle Milli Mücadele’de etkin görevler üstlenmiştir. Bu süreçte sürekli yazmaya devam eden yazarın girdiği ortamlar, üstlendiği görevler düşünsel açıdan gelişmesine yardımcı olmuştur”.

Böylelikle Memduh Şevket Esendal, içinde bulunduğu ortamları, mekânları, çevreleri, ilişki kurduğu insanları güçlü bir gözlem yeteneği sayesinde realist bir tutum içinde öykülerine taşımıştır.

Memduh Şevket Esendal'ın edebi yaşamını sürdürdüğü 1908-1952 yılları, Türk siyasi ve sosyal olayların da en hareketli olduğu yıllardır. Esendal, bu süreçte yazdığı öykülerinde Türk toplumunda değişen siyasal olaylarla birlikte değişen toplumsal olayları da öykülerine yansıtmıştır. Cumhuriyet’ten önceki dönemlerin gerçekliklerini, yaşayış tarzını; kuruluş ve gelişme döneminin çelişkilerini ve uyum sağlama çalışmalarını öykülerinde kaleme almıştır (Andaç, 2008: 228). Bu bakımdan yaşadığı dönemlere ve olaylara tanıklık eden Esendal, mensubu olduğu toplumunun değerlerini derinden gözlemlemiş ve elde ettiği malzemeyi de öykülerine ustalıkla yansıtmıştır.

Esendal'ın öykücülüğü iki dönemde ele alınır. Bu dönemlerden ilkinin 1908-1920 yılları arasında denk gelen birinci devre öykücülüğü, ikincisini ise 1920-1952 yılları arasındaki ikinci devre öykücülüğü oluşturur. Birinci devrede Esendal'ın kendinden önceki Türk hikâye geleneklerine bağlı olduğu; öykülerinde tasvirici, tahlilci, tenkitçi sosyal gerçekçilik anlayışlarının ağırlık kazandığı görülür. Bu dönemin sosyal ve siyasal hayatında yaşanan gelişmeleri öykülerinin de başlıca tematiğini oluşturur: “Türk-Bulgar, köylü-simsar, köylü-iaşe memuru, fakirlik-zenginlik, vuslat-ayrılık, köy-şehir, geleneksel değerlerde yozlaşma” gibi karşıt durumları ve “tematik güç-

karşı güç fonksiyonlarını” ortaya koymuştur (Çetişli, 2011: 87-89). 1920’den sonra ise yazarın Çehov tarzı öykücülüğe yöneldiği ve vaka ağırlıklı öykülerden uzaklaşıp daha çok insan psikolojisi üzerinde durduğu görülür.

Esendal’ın 1877-1952 tarihleri arasındaki 75 yılın sosyal veya tarihi zamanın panoramasını çizdiğini belirten Çetişli (2011: 110-111) şöyle devam eder:

“Bu panoramada, belirtilen devir içindeki önemli sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel olay ve gelişmeler türün imkânları dâhilinde yer alır. Bunları ana başlıklar hâlinde belirtmek gerekirse şöyle bir sıralama yapmak mümkün olacaktır: Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya harpleri ve Milli Mücadele; Türk toplumunun bu savaşlarda çektiği sıkıntı ve acılar; Osmanlı İmparatorluğunun dağılışı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilanı, inkılaplar ve çok partili hayata geçiş; Cumhuriyet öncesi ve sonrası yönetim tarzı ve bürokrasi; sosyal, ekonomik, kültürel, politik hayattaki çözülme, bozulma ve dağılmalar ile yeniden yapılanma gayretleri; birtakım değerlerin yitirilişi, yeni değerlerin teşekkülü...ve insanımız...”

Yazar, vaka ağırlıklı ve içinde bir tez barındıran Maupassant tarzı birinci devre öykülerini sosyal gerçekçilik anlayışına uygun biçimde kaleme aldıktan sonra ikinci devrede, anlatma esasına dayalı bir yolla bireyin günlük ve psikolojik hâllerine yoğunlaşır. Dolayısıyla Esendal’ın ikinci devre öyküleri, birinci devredekilere göre içinde çok daha az sosyal mesaj barındırır. Bu çalışmada da Esendal’ın birinci devre öykücülüğünde kaleme aldığı “Bayram Günleri” ve “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı” adlı iki öyküsü toplumsal yozlaşma genel başlığı altında ve buna bağlı izlekler etrafında değerlendirilecektir.

4. Memduh Şevket Esendal’ın Öykülerinde Toplumsal Yozlaşma İzlekleri

4.1. Bayram Günleri

Esendal’ın, *Gödeli Mehmet* adlı kitabında yer alan “Bayram Günleri” adlı öyküsü, “kültürel yozlaşma” izleğine bağlı bir toplumsal yozlaşmayı işaret eder. Üç günlük bayram tatilini memleketinde geçiren öykü başkişisinin değişen gelenekler, değişen toplum hakkındaki düşünceleri anlatılır. Bayram gecesi evinin önündeki çayırılık alana köylüler tarafından kurulan salıncak ve çocukların oynaması için iki büyük ağacın arasına gerilen kalın tel, başkişinin bayram hakkındaki düşüncelerini okuyucuya tanıtır. Yazar, başkişi vasıtasıyla artık gözden düşmeye başlayan ya da açıkça terk edilen geleneksel değerlere göndermede bulunur. Bayram sabahı, evinin önünü dolduran çocukları görünce fevkalade memnun olduğunu belirten başkişiyi şu son senelerde en çok üzen şeylerden biri de artık mahallelerinden çocukların yavaş yavaş azaldığını görmektir. Başkişi, toplumsal yaşamımızdaki bu değişimden duyduğu kederi ifade ederken, başka milletlerin çocuk konusundaki tavrıyla kendi milletindeki insanların tavrını mukayese ederek bir gerçeğin altını çizer: “Ellerde çocuklar çoğalıyor, bizde azalıyor, bizim çocuklarımız korkaklaşıyor, beceriksiz oluyor. Düşse kalkamıyor, sokaklarımız tenhalaşıyor, bunlara herkes gibi ben de dikkat ediyordum ve yeriniyordum. Geçen son otuz-kırk yılın bize gizli gizli ne fenalıkları olmuş” (Esendal, 2007: 17).

Başkişinin burada “geçen son otuz-kırk yıl” diye hayıflandığı dönem, öykünün yazıldığı 1913 yılından geriye gidildiğinde 1870’li yıllara denk gelir. Bu yıllar, Osmanlıda Batılılaşma hareketlerinin yoğunlaştığı Tanzimat seneleridir. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen Batılılaşma çalışmalarıyla, Osmanlı toplumunda Batılı bir dünya görüşü, Batılı bir yaşayış tarzı ikame edilmeye çalışılmış, dolayısıyla yaşanan zihniyet değişimiyle birlikte bir medeniyet krizi ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet krizini doğuran yenilikler gerçekte “bir medeniyet dairesinden öbürüne geçmek, asırlardan beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş değerler dünyasından ayrılmak demektir” (Tanpınar, 1965: 64). Bundan sonra toplumun ve bireyin dünyasında kabul gören, onun varlığını ve bütünlüğünü oluşturan değerler toptan değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla öykü başkişisinin “geçen otuz kırk yılın bize gizli gizli ne fenalıkları olmuş”

demesi, “biz”e yani içinde yaşadığı topluma ait değerlerin bozulmaya başladığını böylece toplumsal bir yozlaşmanın da kaçınılmaz olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Öykü başkişisinin toplumsal yozlaşmaya bağlı olarak dikkat çektiği izleklerden biri de kültürel yozlaşmadır. Bunu da Türklerin toplumsal yaşamında önemli bir yeri olan at biniciliği vasıtasıyla dile getirir. “Bir zamanlar İstanbul'da kibarların ata binmesi, kibar delikanlıların servetlerine göre birden bir tavlaya kadar at beslemesi vardı. Şimdi ise kibarlardan birinin ata bindiğini, binebildiğini gördüğüm yoktur. Çok genç beylerin doğdukları günden beri ata binmediklerine yemin edilebilir” (Esendal, 2007: 17). Türk kültüründe çok önemli bir yere sahip olan at, sadece bir hayvan değil aynı zamanda sahibinin arkadaşı, yoldaşı hatta onun bir parçası olarak görülmüştür. Türklerin gönlünü fetheden, onların adeta bir kimliğini oluşturan at, “Türk zenginleri, kumandanları, beyleri ve padişahları, sultanları için daima bir şan ve şeref vesilesi olmuş; bu kişiler her zaman en iyi atları yetiştirerek en iyi atlara sahip olmak istemişlerdir” (Bıyıklı, 2019: 404). Dolayısıyla at, şan, şeref ve zenginlik göstergesi olarak da sembolik bir mana taşır. Türklerin toplumsal yaşamında bu denli önemli bir yeri olan at aynı zamanda askeri başarıların kazanılmasında da hayati bir rol oynamıştır. Bu yönüyle atın Türk toplumunun devamlılığını ve refahını sağladığı da söylenebilir. “Bayram Günleri” öyküsünün başkişisi, Türklerin hayatında önemli rol oynayan bu hayvanın artık itibar görmemesini değişen zihniyete bağlamış ve böylece toplumsal değerlerden uzaklaşma yoluyla ortaya çıkan bir yozlaşmayı işaret etmiştir. Toplum üyeleri tarafından bir değer olarak kabul edilen ve Türk'ün hayatında önemli bir yere sahip olan at, Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar önemini korumuştur. Osmanlıların yükselme devrinde dünyanın en büyük süvari birliklerine sahip olduğunu belirten Çelebi (1995: 327), 15. ve 16. yüzyıllarda şimdiki haralara benzer ‘Hayvan Ocakları’nın tesis edildiğini ve en güzel at örneklerinin yetiştirildiğini söyler. “Bu dönemde hayvanat ocakları, sipahi teşkilatı ve yetiştiriciliğinin himaye görmesi, atçılığımızı gerek sayı ve gerekse kalite bakımından çok ileri duruma sokmuştur” diye devam eden Çelebi, imparatorluğun gerileme devriyle birlikte at yetiştiriciliğine verilen önemin azaldığını, hayvan ocaklarının dağıtıldığını, değerli damızlıkların da elden çıkarıldığını belirtir. İmparatorluğun at yetiştiriciliği konusundaki durumunu ise Çelebi şu sözlerle ifade eder: “At ihraç eden imparatorluk 1864 yılında İstanbul civarında kurulan hara için Polonya'dan iki baş Safkan Arap aygır ile 90 baş kısarak ithal etmiştir. İmparatorluğun çöküşü ile birlikte, yine eldeki materyal dağıtılmış, Arap atının kaynağı olan ülkeler Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmıştır” (Çelebi, 1995: 327). Böylece yaşanan değişimlerden kültürel yaşantımızda yeri olan at da etkilenmiş ve milletçe bir değer ifadesi olan bu kültürel miras unutulmaya yüz tutmuştur. Osmanlı'nın gerileme dönemiyle birlikte başlayan bu süreç, Batılılaşma hareketlerinin yoğunlaştığı dönemlerde hızlanmış ve gerek at, gerekse de ata dayalı kültür, toplumsal yaşamımızın özünden uzaklaşmaya başlamıştır. Modern bir dünyanın yarattığı zihniyet değişimiyle beraber Türkler, Batılı değerleri özümseyen bir tavır içine girmiştir. Toplumsal yaşantımızın yemeden içmeye, giyimden barınmaya, konuşmadan davranışlara kadar hemen her alanında görülen bu değişim, “Bayram Günleri” öyküsünün başkişisi tarafından kültürel yozlaşmayı işaret edecek bir tarzda dile getirilmiştir. Nitekim “Şu geçen otuz-kırk yıl içinde kolu ve gönlü güçlü adamlardan pek çok zıyanımız olduğu muhakkaktır. Buna karşılık, belki şık beyler yetiştirerek Avrupa'nın salon adamlarının taklidi... Kazandık mı, kaybettik mi?” (Esendal, 2007: 18) cümleleri, toplumsal değerlerde nasıl bir yozlaşma olduğunu açıkça ortaya koyar. Cümlesini “kazandık mı, kaybettik mi?” sorusu ile tamamlayan başkişi, söz konusu değişimden duyduğu rahatsızlığı da istifham yoluyla dile getirmeye çalışmıştır. Böylelikle öykü başkişisi, bir zamanlar bize ait olan, bizi biz yapan bu değerlerde yaşanan yozlaşma sonucunda nasıl Avrupalılaştığımıza ya da onları taklit ederek nasıl kendimizden uzaklaştığımıza “kazanmak veya kaybetmek” cephesinden bakarak bir açılım getirmiştir.

Öykü başkişisinin Kadıköy’de rastladığı bir çocuğa bayramda ata binip binmeyeceğini sorması üzerine çocuğun ona Hasan’ın Tiyatrosu’na kanto dinlemeye gideceğini söylemesi, toplumsal

yozlaşmanın bir başka yönünü ortaya koyar: “Biraz sonra anladım ki anası, ablası, hepsi bütün yaz, bütün kış Hasan'ın Tiyatrosu'na gitmişlerdi, Hasan'ın bütün kantolarını söylüyor ve oynuyorlardı. Hatta çocuk bile... Bir mucize çıkmazsa bu çocuktan kolu kuvvetli, gönlü kuvvetli bir babayiğit çıkacağına kim inanır?” (Esendal, 2007: 19). Çocuğun, kültürün bir parçası olan ata binmek yerine tiyatroya kanto dinlemeye gitmesi, bunun ailesi tarafından tercih edilen bir şey olması öykü başkişisini şaşırtmakla kalmamış aynı zamanda onu üzmüştür. Onun bu duygusu, toplumsal değerlerde yozlaşmanın vicdani açıdan nasıl bir etki yarattığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Burada geleneksel bir unsur olarak bayramlarda ata binmek yerine Batılı bir unsur olarak tiyatro ve kantonun çıkarılması toplumsal yozlaşmanın bir başka yönünü gösterir. Osmanlıda Batılılaşma hareketlerine resmi bir hüviyet kazandıran Tanzimat Fermanı 1839'da ilan edildiğinde, İstanbul'da dört adet tiyatro binası açılmıştır. Tiyatro binalarının yapılmasını, Batı tiyatrosunun kökleşmesi açısından önemli bir adım olarak gören And (2014: 67), bu yolla Türk seyircisinin daha önce hiç tanımadığı, yepyeni bir dünyayla tanıştığını belirtir. Böylece tiyatroların Türk milletinin duygu ve düşünce dünyasında önemli bir değişime yol açtığını söylemek mümkündür. Tabii bu değişimin, kendi öz değerlerimizi muhafaza etmek kaydıyla olumlu yönde gerçekleştiği söylenebilir. “Bayram Günleri” öyküsünde tiyatronun bizatihi kendisi yozlaşmayı işaret etmez. Burada yozlaşmaya sebebiyet veren durum, Türk toplumunun değer yargılarıyla çok da bağdaşmayan kantoların tiyatrodaki icra edilmesiyle ilgilidir. 19. yüzyılda doğduğu kabul edilen kantonun başlangıcı 1870'ler olarak gösterilir. İtalyanca ‘şarkı söylemek’ anlamına gelen kantonun, dans ederek söylenen şarkıların genel bir adı olduğunu belirten Hiçyılmaz (1999: 7), bu kültürün İstanbul'a gelen gezginci tiyatrolardan geçtiğini belirtir. Fakat sahnede şarkı söyleme eyleminin, Türk toplumunun inancıyla ve yaşantısıyla örtüşmeyecek bir sahne dekoru içinde sergilendiğini söyleyen Hiçyılmaz (1999: 11) şöyle devam eder:

“Özellikle kafes arkası çağının kadın hasretini, gizliliğini ve vücut estetiğini ortaya koyan aşk motifleri ile dolu, seyreden erkekleri baştan çıkararak, omuz, göbük, kalça, baldır, bacak hareketleriyle ve davet vadeden kaş oynatmalarıyla süslenen bir çeşit 'Ballet Pantomime' olarak da tanımlanan kantonun iç mekân görüntüsü çeşitli biçimlerde tasvir edilmiştir”.

Gayrimüslimlere has bu tasvirin Müslüman seyircilerde yaratacağı etkinin ahlaki bir yozlaşmayı işaret edeceği söylenebilir. Nitekim 19. yüzyılın son çeyreğinde, İstanbul'da tiyatro ve müzik hayatının zenginleşmeye başlamasıyla birlikte, sayıca artan tiyatro binalarında Batı müziği, sadece Levantenler ve azınlıklar arasında değil aynı zamanda Müslümanlar arasında da yaygınlaşmaya başlamış ve bir prestij ögesi hâline dönüşmüştür (Alimdar, 2011: 201). “Bayram Günleri” öyküsünde başkişi tarafından dile getirilen “Avrupa'nın salon adamlarını taklit ederek şık beyler yetiştirilmesi” ifadesinin ardında yatan ironiyi, kanto seyircilerinin taşıdığı imajda aramak mümkündür. Çünkü bir kısmı ‘hususî loca’ müşterilerinden olan bu seyirciler “boyunbağı takmış ve üst düzey kişiler olduklarını öne çıkararak ‘Avusturya fesleri’ni özenle giymişlerdir. Kıyafet geceye mahsus ve münasip olup Osmanlı burjuvazisini yansıtmaktadır” (Hiçyılmaz, 1999: 11). “Bayram Günleri” öyküsünde başkişi, bayramda ata binmek yerine tiyatroya kanto dinlemeye giden çocuktan, “kolu kuvvetli, gönlü kuvvetli bir babayiğit” çıkmayacağına büyük bir üzüntüyle inanır. Öyküde, Türk değerlerinin simgesi olan at ile Batılı değerlerin simgesi olan tiyatro ve de kanto dolaylı biçimde mukayese edilmiştir. Böylece Batılı yaşayış ve düşünce tarzının benimsenmesiyle, kendi öz değerlerinden uzaklaşmanın yaratacağı kültürel yozlaşma da öykü başkişisi tarafından ima edilmiştir.

4.2. Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı

Batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlıda görülen yeni hayat şartları toplumun bütün kurumlarında az çok değişikliğe sebep olmuş, aile kurumu da bu değişimden payına düşeni almıştır. Ülken (1992: 41)'in de belirttiği üzere “eski Türk ailesinin Batılılaşma hareketi önünde ilgisiz kalması ve sarsılmaz bir direniş göstermesi imkânsız” bir hâle gelmiştir. Osmanlı

toplumunda Tanzimat'tan sonra sarayın, konağın, evin Batılılaştığını söyleyen Ülken, Batılı giyim ve kuşamın, görüşme ve yaşama tarzının eski adetlerimizin arasına yavaş yavaş sokulmaya başladığını ifade eder. Batılılaşma sürecinde görülen bu maddi ve manevi değişimler, geleneksel olanın yerine modern olanın ikame edilmesini esas alır. Gerek içerik gerekse şekil bakımından yaşanan bu değişimlerle aile hayatı ve düzeni ile sosyal ilişkiler kendi içinde bir dönüşüme uğrar. Nitekim “Batılılaşan Osmanlı toplumunun ziyaret, ziyafet, eğlence, kutlama ve benzeri etkinlikleri yeniden biçimlen(miş)”, (Artukoğlu, 2007: 49) böylece toplumsal yaşamda daha önce benzeri görülmemiş yeni bir yaşam biçimi benimsenmeye başlanmıştır. Bu yeni yaşam biçiminde, geleneksel olanın gözden düştüğü, değerini ve önemini yitirdiği buna karşın modern olanın yüceltildiği görülür. Hâliyle bu durum, toplumsal açıdan bir yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Esendal'ın öykülerinde toplumsal yaşamın önemli bir yeri vardır. Değişen yaşam şartlarıyla birlikte değişen yaşam algısını öykülerine taşımasını bilen yazar, toplumsal yaşam içerisinde “aile” ile ilgili yaptığı gözlemlere ayrıca yer vermiştir. Aile yaşamı içinde değişik tipleri yansıtan yazarın bu tür öykülerinde, “aile düzenini yürüten ya da çürüten, bu toplumsal yapıyı düzen içinde yürüten ya da bozuk düzene yönlendiren kişiler çıkar karşımıza” (Uyguner, 1991: 56). İnsandan yola çıkarak bir toplumun anatomisini çizen Esendal'ın bu öykülerinde, toplumsal yozlaşmanın farklı bir boyutunu görmek daima mümkündür.

Memduh Şevket Esendal, (2005: 183-229) “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı” adlı öyküsünde, Batılılaşma ile birlikte kaybedilen değerlere bağlı toplumsal bir yozlaşma örneği sunar. Öykünün ana izleğini “yeni düzenin eski düzene galebe çalarak varlığını onun yitimi üzerinden kurması” (Aslan, 2022: 80) oluşturur. Ancak bu yeni düzen, öyküde açıkça verilmeyen; anlatıcı, bu düzen değişikliğini ve bunun neticelerini satır aralarında okuyucuya hissettirir. Tirâzîzade Konağı'ndaki toplumsal yozlaşmayı şahıslar ve konaktaki yaşantı üzerinden okumak mümkündür.

Tirâzîzade Konağı, “asırlardan beri yaşamış ve bir hayli hayırsever yetiştirmiş olan Tirâzîzadeler ailesi”ne ait eski bir konaktır. “Baba Haydar taraflarında, تنها bir mahallede, bir dört yol ağzında, bir ufak karakol, bir küçük çeşme karşısındaki bu eski konak” artık son günlerini yaşamakta olan Nimet Molla Bey ve onun aile üyelerine ev sahipliği yapmaktadır. Konağın son büyük sahibi olan Molla Bey'in ölümünden sonra burasının da “İstanbul'un diğer birtakım büyük konakları gibi yıkılıp arsasında fakir bir mahalle” şekline dönüşeceği düşünülmektedir.

Bir apartman hayatını andıran bu konakta her ailenin bir odası vardır. Molla Efendi bu konakta kızları, oğulları, torunları ve damatlarıyla, aşçıları, uşakları ve diğer çalışanlarıyla birlikte yaşamakta ancak Molla'nın bizzat kendisi öykü içinde aktif olarak yer almamaktadır. Sanki eskiden ve unutulmaya yüz tutan değerler gibi Molla da bu eskimişliğin ve unutulmuşluğun bir timsali hâline gelmiştir. Konaktaki herkesin Molla'nın ölümünü dört gözle beklemesi bu ihtimali güçlendirir. Anlatıcı, Molla Bey'in bu durumuyla bir ayrıntıyı işaret eder. Baba otoritesine bağlı ataerkil bir aile tipinin sembolü olan konak, Osmanlıda uzun yıllar bu niteliği ile öne çıkmıştır. Baba, ailede otoriter kimliğe sahip olmakla birlikte ‘simgesel’ bir değer taşır. Koruyucu bir vasfa sahip olan ‘baba otoritesi’ özünde var olan koruyuculuk duygusuyla çatısı altında bulunanlara daima güven telkin eder. Baba otoritesinin zayıflaması ya da yok olması durumunda, etrafındakilerde ‘korumasızlık’ duygusu oluşur (Parla, 2009: 15). Tirâzîzade Konağı'nın son sahibi Molla Bey'in durumu, bu baba otoritesi zayıflığından doğan bir zafiyeti açığa çıkarır. Konaktaki yozlaşma da Molla Bey'in bir baba otoritesi göstermeyip kendini geride tutmasıyla, evden elini eteğini çekip bütün işleri hatta konağın yönetimini Bekir'e devretmesiyle başlar. Ancak Molla'nın öyküdeki yeri ve buna bağlı olarak gelişen yozlaşma izleği daha çok gayriahlaki bir çizgiyle belirtilmiştir. Bu gayriahlakilik en çok da Molla'nın rakıya olan düşkünlüğünde ortaya çıkar. Öykü boyunca Molla'nın rakı düşkünü biri olarak

verilmesi ile konaktaki gayriahlaki yaşantı arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu görülür. Yozlaşmanın, “baba” sıfatını yitiren Molla ile başlaması, akabinde konağın sofalarında mahalle köpeklerinin gezmesi, konağın masrafının Bekir’in eline kalması böylelikle konağın bir kahve ocağı hâline gelmesi bir otorite boşluğunu işaret eder. Buna ilaveten Tirâzîzade Konağı hırsların, hasetliklerin, ayyaşlıkların, çürüklüklerin yaşandığı, beşeri hissiyatın aç ve çıplak ortalıkta dolaştığı, herkesin birbirini yolmaya çalıştığı bir mekân olması yönüyle de toplumsal yozlaşmanın ahlaki boyutunu ortaya koyar. Gayriahlaki bir yaşantının hüküm sürdüğü bu konak hayatı, Osmanlının o eski konak hayatından hayli farklıdır. Öykü anlatıcısı bu farkı şu sözlerle belirtir: “Fakat yeni ihtiyaçlar, İstanbul’un böyle eski konaklarını nasıl yıkmış, dağıtmış ise bunu da yine öyle dağıtacaktır” (Esendal, 2005: 213). Anlatıcının “yeni ihtiyaçlar” olarak bahsettiği durum, Batılılaşma ile birlikte toplum hayatımıza giren yeniliklerdir ve bu yenilikler Ülken (1992: 345)’in de işaret ettiği üzere, Tanzimat’tan sonra Batı tesiriyle konak yapısının da sarsılmasına yol açmış, bunun sonucunda ‘parçalanmış ve temelini kaybetmiş konak ailesi’ meydana gelmiştir. Ortaya çıkan bu yeni konak anlayışı Ülken (1992: 41-42)’e göre eski ile yeni aile arasında bir çatışmaya da yol açmıştır. Böylece gelenekçi zihniyet, “eski konak” ahlakını savunurken aileyi Batılılaştırma eğiliminde olan hürriyetçi zihniyet de “yuva ailesi” ahlakını savunmuştur. Tirâzîzade Konağı’nda böyle gelenekçi-hürriyetçi bir ayrım söz konusu değilse de eski konak hayatının mütevacıplığına ve asaletine karşın yeni konak hayatının kokuşmuşluğu ve yozlaşmışlığı öyküde üzerinde durulan hususlardan biridir.

Tirâzîzade Konağı’na gerek şahısların gerekse de bütünüyle konak yaşamının penceresinden bakıldığında yozlaşmanın yukarıda da ifade edildiği gibi, ahlaki boyutta olduğu görülür. Ahlaki yozlaşma, toplumsal yozlaşmanın başında gelen unsurlarından biridir. Kelime olarak huy, yaratılış, mizaç anlamına gelen ahlak; kavram olarak “bir toplumda insanların birbiriyle olan ilişkilerini düzenlemek amacıyla geliştirilmiş olan kural, ilke ve değerler bütünü” (Cevizci, 2017: 16)’nü ifade eder. Bu yönüyle ahlakın bir yaşama biçimi, bir davranış tarzı olduğu söylenebilir. Bir değer yargısı olarak ahlak, ‘iyi ve doğru’ ya da ‘kötü ve yanlış’ şeklinde kategorize edilebilecek insan ilişkilerini düzenleyen bir işleve sahiptir. Dolayısıyla ahlak, bütün bir toplumun doğru ve yanlış davranışlarının ölçütünü belirler (Aktan, 2009: 39). İnsanın eylemlerini yönlendiren ahlak, içeriğinde bulundurduğu inanç ve değerler sistemiyle önce birey sonrasında toplum içinde varlığını hissettirir. Tirâzîzade Konağı’nda ahlaki yozlaşmanın en somut görünümü, konağın en önemli adamı vasfıyla tanıtılan Bekir’in nezdinde ortaya konur. Konağın her türlü işini yürüten Bekir’in bu konakta döndürdüğü dolaplara, hırsızlık işlerine kimsenin akıl sır erdirememesi onun nasıl bir yozlaşma içinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Konağın selamlık adlı odasının Bekir tarafından bir nevi kumarhaneye dönüştürülmesi, öyküde ele alınan yozlaşmayı göstermesi açısından dikkate değer ayrıntılar sunar. Arapça “se-le-me” kökünden gelen selam sözcüğü, “sağlam, eksiksiz, temiz” anlamına geldiği gibi “Allah’ın ceza ve gazabından uzak tutulma” (Mete, 2017: 31) manasında da yorumlanır. Sözcüğün bundan başka “kusursuz olmak, kurtulmak, rahatlamak” anlamında kullanıldığı ve “Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde ‘eman, kurtuluş, esenlik, barış’ manalarına” (Efendioğlu, 2009: e kaynak) geldiği göz önüne alındığında, Tirâzîzade Konağı’ndaki selamlıkta dönen işlerle kelimenin işaret ettiği anlamlar arasında nasıl bir tezdin olduğu anlaşılacaktır. Zira selamlık bölümünü kumarhane gibi kullanan Bekir’e karşı “mahallenin ihtiyarları, ‘ırz düşmanı herif’ diye husumet ederler ve Molla’nın selamlığını gençler için tehlikeli bir yer sayarlar” (Esendal, 2005: 188). Oysa eski konak hayatında erkeklere ayrılan ve erkek misafirlerin ağırlandığı selamlık, Tirâzîzade Konağı’nda Bekir’in hem kumarhanesi hem de oteli gibi bir işlev görür. Bu yüzden anlatıcının, “kurtuluş, esenlik, sağlam, temiz; Allah’ın ceza ve gazabından uzak tutulma” anlamlarına gelen selam kelimesiyle ilişkili selamlık odasını tersine çevirerek “kokuşmuşluğun, çürümüşlüğün kirlenmişliğin, bir bakıma günaha bulanmış, cezaya uğramış” kişilerin hâllerini ortaya koyarak yozlaşmanın ahlaki yönünü göstermeye çalıştığı söylenebilir. Yine geleneksel konak

anlayışında konakların “mahallenin muhtacına, yoksuluna, duluna, yetimine” (Ayverdi, 2016: 43) kapıları açtığı düşünülürse, Tirâzîzade Konağı'nın bu durumu, anlatıcının yozlaşma bağlamında vurgulamak istediği noktayı da açığa çıkarır. Öyle ki selamlıkta kurulan sofraya oturulduğunda ortaya konan manzara, eski konak yaşantısının cömertliği karşısındaki sefilliği göstermesi açısından dikkat çekicidir: “Fakat dünyanın hiçbir yerinde lokmalar bu kadar sayılı ve kapışmak bu kadar harisâne değildir. Yemekler ortaya pek ziyade hesap ile konurdu, biri biraz fazla yese diğer birinin aç kalması muhakkaktır” (Esendal, 2005: 200). Oysa Türk toplumunun geleneksel yaşamında açları doyurmak, yoksullara yardım etmek daima ön sırada gelmiştir. Tirâzîzade Konağı'nda ortaya konan bu manzara ile anlatıcının, değişen dünyada yitirilen değerlere göndermede bulunduğunu söylemek mümkündür.

Tirâzîzade Konağı'nın şimdiki vaziyeti ile geçmişteki vaziyeti arasında yapılan mukayese, düzenin değişmesi, eski değerlerin yitip gitmesi bağlamında yozlaşmanın bir başka veçhesini ortaya koyar. Anlatıcı her iki hâl arasındaki farkı şu cümlelerle dile getirir:

“Bak, bu civardaki viraneler, bu büyük arsalar, bugün ancak yer altında mahzenleri, taş odaları ve toprakları ballıbaba otlarıyla örtülmüş olan yerler, vaktiyle hep birer büyük konak idiler. Bu çam tahtalarından yapılmış ve yangın duvarları ile birbirine bitişmiş, iki katlı, üç katlı evleriyle fakir fakat şimdikinden temiz mahallelerin ekserisinin yerinde, böyle konaklar, cesim binalar vardı” (Esendal, 2005: 214).

Konağın bu hâle gelmesinin ardında yatan sebebin ekonomik olduğu söylenebilir. Nitekim ailenin geliri, kirası, dükkânlar, han hisseleri sarrafların elindedir. Bundan başka ailede Molla'nın dışında kimse çalışmamakta dahası Molla kazanmakta, diğerleri yemektir. Bu durum karşısında anlatıcı “inhilal etmek, dağılmak hâlinde bulunan ailede Molla'nın getirdiği parayı, layıkı veçhile idare ve sarf edemiyorlardı” (Esendal, 2005: 214) diyerek ekonomi ile dağılma, parçalanma arasındaki münasebeti ima etmiş olur. Ekonomide oluşabilecek çatlaklar, gelir düzeyinde görülen düşüşler ve geçimin giderek zorlaşması, temelde ekonomik nedenlere bağlı bir değişimi de beraberinde getirir. Buradaki söz konusu değişimin olumlu yönde olmayacağı açıktır. Ekonomik nedenlerin, beraberinde olumsuz birçok faktörü tetiklemesi neticesinde toplumsal yozlaşmanın pek çok alt türü görülebilir. Özellikle aile bireyleri arasındaki sevgi, saygı ve hoşgörünün azalması ile başlayan sosyal ilişkiler ağındaki zayıflama zamanla, birlik ve beraberliğin de bozulmasına yol açar. Aile üyeleri arasında başlayan bu çözülme, aileyi ayakta tutan ortak değerlerin de sarsılmasına neden olacak, dolayısıyla aileden başlayan ve zamanla topluma yayılan bir yozlaşma örneği görülecektir. Tirâzîzade Konağı'nda yaşanan çözülmenin en başta gelen nedenlerinden biri de budur. Sadece Molla'nın geliriyle ayakta duran konak, eski ihtişamını kaybetmiş, ekonomik yetersizlik beraberinde bir ahlak zafiyetini de ortaya çıkarmıştır. Söz gelimi, Molla'nın küçük oğlu Âbid'in düşkünlüğü, sefaleti ekonomiyle ilgili iken, onun gayriahlaki yaşayış tarzı da bu ekonomik yetersizlik yüzündendir. Öyküde Âbid'in kendini şu cümlelerle ifade etmesi, onun nasıl bir ahlaki yozlaşma içinde olduğunu gösterir: “Ben kerhane köşelerinde sürünüyorum be! Elin o... beni besliyor. Akşam olunca da Sadık Çavuş gibi ciğeri beş para etmez deyyusların ellerine bakıyorum. (...). Kendi malımın dilencisi ettiler beni” (Esendal, 2005: 186). Âbid'in ‘arzulara mukavemet’ etmemesinin, hatta ‘psikopat bir adam’ olmasının ardında yatan temel gerçek, parasızlıktır. Âbid'in bu parasızlığı, hâliyle inandığı değerlerinin yitirilmesi hususunda başlangıç noktasını oluşturacak, ardından birbirine bağlı yozlaşma izlekleri ortaya çıkacaktır.

Tirâzîzade Konağı'nda Nimet Molla'dan başlamak üzere konağın en önemli adamı olan Bekir, sonrasında Molla'nın küçük oğlu Âbid, öyküde yozlaşmaya uğramış öne çıkan tiplerdir. Her biri kendi bünyesinde bozulmayı, özünden uzaklaşmayı, değerlerin yitirilmesini işaret eder. Dolayısıyla öyküde bu tipler aracılığıyla manevi açıdan bir çürümeye, toplum bazında değerlendirildiğinde ahlaki bir bozulmaya göndermede bulunulmuştur.

Sonuç

Bir toplumun içine doğan birey, yaşamı boyunca maddi ve manevi açıdan o toplumun normlarına göre şekil alır. Bireyler tarafından paylaşılan bu maddi ve manevi değerler toplumun devamlılığını sağladığı gibi o toplum içindeki bireylere de kimlik kazandırır. Toplumun bireylerini bir arada tutan ve toplumların devamlılığını sağlayan ortak değerler çözülmeye başladığında o toplumda bir yozlaşmanın olması da kaçınılmaz bir hâle gelir. Bireyden başlayarak gerçekleşen yozlaşma eylemi, önce bireyin kendi kendisine sonra da toplumuna karşı yabancılaşmasıyla sonuçlanır. Böylelikle kendi toplumsal değerlerinden uzaklaşarak onlara yabancılaşan bireyler aynı zamanda toplumsal açıdan yozlaşmış olur.

Toplumsal yapı içinde bireyler birbirleriyle sürekli etkileşim içindedir. Bu etkileşim sürecinde birey farklı değer, kural, yasa ve davranış şekilleriyle karşılaşabilir. Bu durumda değerlere, normlara ve davranışlara yeni anlamlar yükleyen toplum üyeleri kendi tutum ve davranışlarını sorgulayarak bazılarını terk edebilir. Toplumsal yapıda meydana gelen bu değişimlerin olumsuz yönde olması durumunda, birey ile üyesi olduğu toplum arasında kırılmaların yaşanması kaçınılmaz olur. Bu kırılmalar, toplumun yapı taşlarını yerinden oynatacak bir güce sahip olduğunda o toplum için bir yozlaşma başlamış demektir.

Özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenler yoluyla yitirmek, soysuzlaşmak, özünden uzaklaşmak, bozulmak gibi anlamlara gelen yozlaşma kavramı, manevi değerlerden uzaklaşmayı ve bu değerlerin yitirilmesini işaret eder. Dolayısıyla yozlaşma, toplumsal yapının temelinde yer alan değerlerin sarsılmasında en üst noktayı oluşturur; diğer bütün değerler, yozlaşmanın niteliğine ve niceliğine göre sarsıntıya uğrar. Toplumsal yozlaşma, toplumun birliğinde ve beraberliğinde bozulmalara yol açarken bu bozulmaların bürokratik, politik, ekonomik, ahlaki özellikler taşıdığı ve bunların her birinin birbiriyle bağlantılı olduğu görülür. Bütün bu yozlaşmaların ortak noktası özünden, kendi değerlerinden uzaklaşma ve en önemlisi de ahlaki zafiyettir. Başka bir ifadeyle toplumsal yozlaşma genel başlığı altında görülen bir yozlaşma, toplumca benimsenen ortak değerlerin yitirilmesi ve özünden uzaklaşılması anlamına gelirken bu özden uzaklaşma ya da değerler yitimi, beraberinde bir ahlaki zafiyeti de açığa çıkaracaktır.

Bu çalışmada Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Memduh Şevket Esendal'ın iki öyküsü, toplumsal yozlaşma izleğine bağlı olarak incelenmiştir. Esendal, birinci dönem öykücülüğünde kaleme aldığı bu iki öyküsünde, Batılılaşma ile birlikte kendi medeniyetimizde oluşan değişimleri, bu değişimlerin sebep olduğu toplumsal çözümleri toplumsal yozlaşma izleğine bağlı olarak dile getirmiştir. Buna göre “Bayram Günleri” adlı öyküde yozlaşmanın kültürel boyutuna dikkat çekilmiştir. Yazar, Batılılaşmak ya da Doğulu kalmak arasında yapılan bir tercihte, oyunu Batılılaşmaktan yana kullananların nasıl bir netice elde edeceğini okuyucuya göstermek ister. Bunu yaparken de Türk toplumunun sahip olduğu maddi ve manevi değerleri ortaya koyar, ardından bunlara yüz çevirerek başka medeniyetleri selamlayanları yozlaşmış tipler olarak üstü kapalı biçimde eleştirir. Yazarın bu bağlamda kaleme aldığı bir diğer öyküsü “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı”dır. Öyküde Batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlıda görülen yeni hayat şartlarının başta aile olmak üzere nasıl bir değişim yaşandığı anlatılmıştır. Konak yaşamı etrafında kurgulanan bu öykünün ana izleğini yeni düzenin eski düzene galebe çalarak varlığını onun yitimi üzerinden kurması oluşturur. Dolayısıyla Batılılaşma ile birlikte kaybedilen değerlere bağlı bir toplumsal yozlaşma örneği sunulmuş ve toplumsal yozlaşmanın özellikle ahlaki boyutuna dikkat çekilmiştir.

Toplumsal yozlaşma bağlamında incelenen “Bayram Günleri” ve “Tirâzîzade Sadullah Efendi Konağı” adlı iki öykü, toplumu bir arada tutan maddi ve manevi değerlerin önemine yaptığı göndermeler açısından önemli izdüşümler sunmuştur. Yazar Esendal, toplumsal yozlaşmanın özellikle kültürel ve ahlaki boyutuna çevirdiği dikkatle kaybedilenin neler olduğuna, kaybedilme durumunda ortaya nasıl sonucun çıkacağına dikkat çekmiştir.

Kaynakça

- Aktan, C. C. (2009). "Ahlak Ve Ahlak Felsefesine Giriş", *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 38-59.
- Alimdar, S. (2011), *XIX. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Devletinde Batı Müziğinin Benimsenmesi ve Toplumsal Sonuçları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andaç, F. (2008). *Öykü Yazmak Öyküyü Düşünmek*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Arslan, A. D. (2022), *Memduh Şevket Esendal'da Toplumsal ve Siyasal Tanıklık: Değişim ve Eleştiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.
- Artukoğlu, P. (2007) "Batılılaşmanın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri", *ICANES Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara.
- Ayverdi, S. (2017). *İbrahim Efendi Konağı*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*, Ankara: Usak Yayınları.
- Bıyıklı, M. (2019) "Türklerde At Kültürü ve Türk Mitolojisinde Atın Yeri ve Önemi", *International Congress on Afro - Eurasian Research V.*, Lefkoşa.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Çelebi, M. (1995). "Türkiye'de Arap Atı Yetiştiriciliği", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Gürsoy-Naskali, E., İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.
- Çetişli, İ. (2011). *Memduh Şevket Esendal*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji Dersleri*, çev. Berktaş, A., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *Toplumbiliminin Yöntem Kuralları*, çev. Ozankaya, Ö., İstanbul: Cem Yayınevi.
- Efendioğlu, M. (2009). "Selam", *TDV İslam Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/selam#1>. Erişim tarihi: 12.02.2023.
- Esendal, M. Ş. (2005). *Gönül Kaçanı Kovalar*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Esendal, M. Ş. (2007). *Gödeli Mehmet*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Hadi, H. B. (2010). *Arın Türkçe Etimolojik Sözlük*, Tebriz: Turuz Yayınevi.
- Hiçyılmaz, E. (1999). *İstanbul Geceleri ve Kantolar*, İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Jain, A. K. (2001). "Corruption: A Review", *Journal of Economic Surveys*, 15(1), s. 71-121.
- Leff, H. N. (1994). "Bürokratik Yozlaşma ve Ekonomik Kalkınma", *Politik Yozlaşma ve Rant Kollama*, ed. Eker, A., Aktan, C., çev. Sakal, M., Ankara: Takav Matbaası.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Akınhay, O., Kömürcü, D., Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mete, Ş. (2017). "Selam", *Türk Dili Dergisi*, 67(786), s. 31-34.
- Parla, J. (2009). *Babalar ve Oğullar/Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, K. (2011). "Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 243-277.
- Tanpınar, A. H. (1965). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanzi, V. (2008). "Dünya Çapında Yolsuzluk Nedenleri, Sonuçları, Boyutları, Çözüm Yolları", çev. Kösekahya, G., *Maliye Dergisi*, s. 125-126.

- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (TDK). “Yozlaşmak”, <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 10.01.2023.
- Uyguner, M. (1991). *Memduh şevket Esendal*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yazıcı, M. (2014). “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), s. 209-223.
- Zijderveld, C. A. (1985). *Soyut Toplum*, çev. Cerit, C., İstanbul: Pınar Yayınları.